

عزاداری جنبش اجتماعی پدید می آورد/ تأثیرات اجتماعی مناسک عاشورا

یک کارشناس دینی با بیان اینکه پایگاه های اجتماعی در اسلام حول یک عبادت شکل گرفته است، گفت: مراسم عزاداری و هیئت ها در طول تاریخ پایگاهی برای اعتراض بر ساختارهای ظالمانه بوده اند.

یک کارشناس دینی با بیان اینکه پایگاه های اجتماعی در اسلام حول یک عبادت شکل گرفته است، گفت: مراسم عزاداری و هیئت ها در طول تاریخ پایگاهی برای اعتراض بر ساختارهای ظالمانه بوده اند.

خبرگزاری مهر، گروه دین و اندیشه: مناسک عاشورا و مراسم عزاداری در طول تاریخ و در ادوار مختلف اثرات اجتماعی فراوانی داشته است. علاوه بر تأثیرات فردی، می توان گفت انسجام اجتماعی، هویت بخشی، الگوپذیری، ایجاد پیوندهای فرانسلی و... تنها بخشی از کارکردهایی است که مناسک عاشورا با خود دارد. این در حالی است که جامعه شناسان ما نسبت به مناسک عاشورا بی تفاوت بوده و این مسئله را کمتر مورد بررسی قرار داده اند. حال آنکه پدیده ای به این وسعت که هر سال تکرار می شود جای بررسی و تحلیل عمیق از منظر جامعه شناسی دارد.

در میان جامعه شناسان اسلامی ابن خلدون که برخی از محققین او را پدر جامعه شناسی می دانند، به نقش آیین ها و آداب دینی توجهی خاص داشت. در اعتقاد ابن خلدون آیین دینی، هم چشمی و حسد به دیگران را که در میان خداوندان عصیت یافت می شود، زائل می کند و وجهه را تنها به سوی حق و راستی متوجه می سازد. اگرچه این نوع نگاه به نوعی تقلیل کارکردهای مناسک عاشوراست اما به هر روی از موارد نادری است که توسط جامعه شناسان اسلامی به آن پرداخته شده است.

امام خمینی (ره) از جمله علمایی بود که به تأثیرات و وجوه سیاسی و اجتماعی مناسک و عزاداری های عاشورایی اشاره داشته و بر آن تأکید کرد. امام در این مورد می فرماید: «اگر قیام حضرت سیدالشهدا (ع) نبود، امروز هم ما نمی توانستیم پیروز شویم، تمام این وحدت کلمه ای که مبدأ پیروزی ما شد، به خاطر این مجالس سوگواری و این مجالس تبلیغ و ترویج اسلام شد... این محرم را زنده نگه دارید. ما هرچه داریم از این محرم است و از این مجالس... اگر این مجالس وعظ و خطابه و عزاداری و اجتماعات سوگواری نبود، کشور ما پیروز نمی شد.»

اگرچه عزاداران حسینی در ابتدا ممکن است به کارکردها و اثرات مناسک عاشورا توجهی نداشته باشند و عشق و ارادت آنها به امام حسین (ع) سبب عرض ارادت آنها و برگزاری مناسک عزاداری باشد، اما کارکردهایی که مناسک عاشورایی در پی دارد نتیجه طبیعی برگزاری چنین مراسمی است.

حجت الاسلام محمدتقی اکبرنژاد در گفتگو با مهر در مورد اثرات اجتماعی هیئت های مذهبی و مراسم عزاداری گفت: یک جامعه مذهبی و دینی ساختارهای اجتماعی خاص خود را دارد و ما در معرض این تهدید هستیم که جامعه از ظرفیت ها و قابلیت های اجتماعی خود غفلت کند و به این سمت برود که از ظرفیت هایی که در دنیای غرب وجود دارد استفاده کند.

وی ادامه داد: به عنوان مثال ما در اسلام یک سری پایگاه های اجتماعی داریم که بر اساس یک عبادت شکل گرفته است. مثلاً در هر محله یک مسجد شکل گرفته و یا در هر شهر نماز جمعه و در کل دنیا حج محور قرار گرفته است. این نقطه ارتباط گیری مسلمانان و اداره شدن آنهاست. حالا یکی از پایگاه های اجتماعی دینی بحث هیئت های مذهبی است. هیئت ها از زمان خود اهل بیت وجود داشته و اصحاب جلساتی را به صورت پنهانی تشکیل می دادند و به عزاداری می پرداختند ولی به طور خاص از زمان آل بویه هیئت های عزاداری شکل گرفت و بعد از انقراض آل بویه محدود شد تا اینکه در دوره صفویه و پس از آن رونق پیدا کرد.

وی افزود: هیئت به عنوان یک ساختار شیعی با محوریت یک امر مقدس دینی به طور خاص با بحث ولایت اهل بیت تشکیل شد. هدف از هیئت، عزاداری بر یک امام مظلوم بود که ظرفیت های فراوان اجتماعی ایجاد کرد.

در بحث های کلان اجتماعی هیئت ها پایگاهی شدند برای اعتراض بر ساختارهای ظالمانه. در هر منطقه و شهر یکسری افراد با هزینه های خودشان برای امام حسین جلسه می گرفتند و از ظلمی که بر ایشان رفته بود شکوه می

این استاد حوزه و دانشگاه با اشاره به برخی از این ظرفیت ها، گفت: ما این ظرفیت ها را هم در بحث های کلان می بینیم و هم در بحث های خرد و جزئی. در بحث های کلان اجتماعی هیئت ها پایگاهی شدند برای اعتراض بر ساختارهای ظالمانه. در هر منطقه و شهر یکسری افراد با هزینه های خودشان برای امام حسین جلسه می گرفتند و از ظلمی که بر ایشان رفته بود شکوه می کردند. در زیارت عاشورا این تعبیر وجود دارد که سلم لمن سالمکم و حرب لمن حاربکم الی یوم القیامه یعنی من تا روز قیامت دوست دوستان شما و دشمن دشمنان شما هستم. این یک خط ادامه دار تاریخ و جبهه بندی حق و باطل است که عزادار می گوید من تا قیامت در خطی مقابل خط جبهه باطل هستم.

وی ادامه داد: هیئت های موتلفه که قبل از انقلاب شکل گرفت بسیار در شکل گیری نظام اسلامی کمک کردند. این ظرفیت امروز هم وجود دارد. یکی از آسیب هایی که مقام معظم رهبری در چند سال اخیر نسبت به آن تذکر داده اند، خطر هیئت های سکولار بود. یعنی هیئت هایی که صرفاً به عزاداری می پردازند و کارکردهای اجتماعی عزاداری را مورد توجه قرار نداده و از آن فاصله گرفتند. از منظر آنها مهم نیست امام حسین چرا کشته شده است، بلکه مهم این است که بر حضرت باید گریست.

اکبرنژاد گفت: در یک جامعه اسلامی خیلی مهم است که الفت و انسجام اجتماعی چگونه شکل می گیرد. در یک جامعه غیر اسلامی انس اجتماعی در میتینگ ها و کارناوال ها شکل می گیرد ولی در جامعه اسلامی این امر بر مبنای یک عبادت شکل می گیرد. مثلاً در یک مسجد مومنین روزانه سه بار یکدیگر را می بینند که این خود بسیار در انسجام اجتماعی موثر است.

وی افزود: در هیئت ها مردم با یک رقت قلب حضور می یابند و نگاه هایشان نسبت به هم صمیمی است و دوست دارند به هم خوبی کنند لذا در چنین فضاهایی یکدیگر را می بینند که این دید و بازدیدها به انسجام اجتماعی بسیار کمک می کند.

این انسجام اجتماعی بر محور یک امر معنوی شکل می گیرد و این مسئله هیئت ها را به عنوان یک جریان اجتماعی با دیگر جریان های اجتماعی در دنیا متمایز می کند

اکبرنژاد گفت: در گذشته سبک زندگی مردم به این گونه بود که مردم بیشتر با هم مانوس بودند، با پیشرفت زندگی شهرنشینی و وسایل ارتباط جمعی، ارتباطات مردم با هم کم شده است. در مناطقی که هیئت ها به صورت برجسته تر برگزار می شود، باعث می شود زمینه ارتباطات بیشتر شود و تعاملات اجتماعی ما را به سنت های خوب خودمان باز می گرداند. لذا این انسجام اجتماعی بر محور یک امر معنوی شکل می گیرد و این مسئله هیئت ها را به عنوان یک جریان اجتماعی با دیگر جریان های اجتماعی در دنیا متمایز می کند.

وی افزود: یکی از ظرفیت های اجتماعی هیئت ها بحث آموزش است. برکاتی که هیئت های عزاداری در مقوله آموزش و فرهنگ سازی ایجاد کرده بی نظیر است. به این معنا که اگر شما بخواهید یک جلسه برای آموزش مسائل مختلف برگزار کنید و افرادی را جمع کنید باید هزینه های مختلفی را پرداخت کنید. اما هیئت های عزاداری به صورت کاملاً مردمی و با هزینه های مردمی برگزار می شود که در دنیا نظیر ندارد. این فرصتی را به دست می دهد که بتوان فرهنگ سازی کرد و آموزش هایی را ارائه داد.

وی ادامه داد: انسان موجودی اجتماعی است که وقتی دور هم جمع می شوند احساس قدرت می کنند. مخصوصاً در جامعه ای که فضا علیه آنها باشد. در زمان اهل بیت که دوره فشارهای شدید بود اهل بیت شیعیان را تشویق می کردند که دور هم جمع شوند و جلساتی را ترتیب دهند. مثلاً امام صادق (ع) می فرمایند من خیلی جلساتی که شما در احیای امر ما برگزار می کنید را دوست دارم. حساسیت ها در مورد جلسات عزاداری برای امام حسین و یا زیارت حضرت در مقاطعی مانند بنی امیه و بنی عباس زیاد بود.

این کارشناس دینی گفت: شکل گیری چنین جلساتی باعث قوت قلب برای شیعیان بود. چیزی که باعث شده شیعه آن حرارت خود را حفظ کند، همین عزاداری ها بود که در طول تاریخ آن را حفظ کرده است.

اولین بار حضرت امام توانستند جامعه شیعی را متوجه ظرفیت های اجتماعی و سیاسی عزاداری بکنند. قبل از امام در حوزه ما اینطور بود که بیشتر آقایان به ثواب گریه توجه می کردند و بر کارکردهای اجتماعی و سیاسی آن توجه نداشتند

وی در پایان اظهار داشت: اولین بار حضرت امام توانستند جامعه شیعی را متوجه ظرفیت های اجتماعی و سیاسی عزاداری بکنند. قبل از امام در حوزه ما اینطور بود که بیشتر آقایان به ثواب گریه توجه می کردند و بر کارکردهای اجتماعی و سیاسی آن توجه نداشتند. حضرت امام می فرمایند گریه ما گریه سیاسی است. لذا امام را در این مورد باید احیاگر دانست. عالی ترین سطح تاثیرگذاری هیئت ها هم در دوره انقلاب است. امام توانستند ظرفیت هیئت را به دل بسترهای اجتماعی و سیاسی بکشانند و تحولات عمیقی را ایجاد کردند.

غلامرضا جمشیدیها عضو هیئت علمی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران نیز در گفتگو با مهر گفت: از ابعاد مختلفی می توان به مناسک عاشورا نگریست. یکی متن و شعر و... است که قابل بررسی است. شعرهای قدیم خیلی وزن و تأثیرگذار بودند. باید گفت مناسک در هر منطقه ای به یک شکل نمود پیدا کرده است. از منظر دیگر می توان گفت کارکرد مناسک تعلیم و تربیت و تأثیر روانشناسی اجتماعی است. در ایران کارکردهای مناسک با هویت های قومی و محلی به هم آمیخته است. هیئت های مختلف اسم محله را هم یدک می کشد مثلاً سمنانی های مقیم مرکز. آدم ها در این اجتماعات روحیه خود را تازه می کنند و مراسم با فعالیت های جانبی دیگری مانند صندوق های قرص الحسنه و... آمیخته می شود.

وی ادامه داد: مناسک تأثیر هویتی دارد به این معنا که فردی وقتی در یک محلی قرار می گیرد مخصوصاً در سن جوانی، خیلی می تواند تأثیر بپذیرد. کودک های ما که در این مراسم ها با استقبال شرکت می کنند، گروه دوستان خود را پیدا می کنند. این احساسی که به وجود می آید باید بعداً با تعلیم تقویت شود.

وی افزود: وجه مشترک بین مناسکی که بین شهرهای مختلف برگزار می شود علارغم تفاوت های ظاهری این است که توانست و الفت ایجاد می کند.

این مناسک مانند یک محل آموزش سرباز است. ذهن افراد را آماده می کند که معارف را بهتر متوجه شوند. اینها واحدهای آموزشی ماست. مسجد و حسینیه واحدهایی هستند که تعلیم و تربیت می کنند و برای کل جامعه نیرو تربیت می کند

وی با بیان اینکه مناسک عاشورا چه نیازهایی را می تواند از انقلاب اسلامی برآورده کند، گفت: این مناسک مانند یک محل آموزش سرباز است. ذهن افراد را آماده می کند که معارف را بهتر متوجه شوند. اینها واحدهای آموزشی ماست. مسجد و حسینیه واحدهایی هستند که تعلیم و تربیت می کنند و برای کل جامعه نیرو تربیت می کند.

جمشیدیها گفت: افراد وقتی در این مناسک از خود گذشتگی را بیاموزند، خیلی چیزهای دیگر هم با خود به ارمغان می آورند. در مراحل بعدی سعی می کند این از خود گذشتگی را عملی کند. انسان دوست دارد یک الگو پیدا کند و چه بهتر این امر در مناسک رخ دهد. در مجموع مراسم های مذهبی انسان را به درستی، پاکی، شجاعت و... دعوت می کند. یعنی نقش تربیت نیرو دارد.

این استاد دانشگاه ادامه داد: موفقیت این امر بستگی به این دارد که متنی که در مناسک ارائه می شود چقدر پرمحتوا باشد. مداحی های جدید احساسی است و چراغ احساس خیلی دوام ندارد. چراغ احساس باید با دانش تقویت بشود. اگر تقویت نشود این چراغ خاموش می شود.

وی افزود: شکل گیری مناسک نوپدید دلایل متعددی می تواند داشته باشد. یکی از آن می تواند تأثیرات موسیقی مدرن باشد.

آینده مناسک عاشورایی وابسته به کار دستگاه های مسئول و حوزه های علمیه است که هم به لحاظ محتوا و هم شکل مراسمات را کنترل کنند. باید بر محتواهایی که ارائه می شود کنترل بیشتری صورت گیرد

وی ادامه داد: از درون مناسک عاشورا جنبش های اجتماعی بیرون می آید. اما باید گفت آینده مناسک عاشورایی وابسته به کار دستگاه های مسئول و حوزه های علمیه است که هم به لحاظ محتوا و هم شکل مراسمات را کنترل کنند. باید بر محتواهایی که ارائه می شود کنترل بیشتری صورت گیرد. رویکر آنها هم باید توصیه ای و اصلاحی باشد. مناسک ما باید فراتر از سطح احساس بروند و به سمت عقل گرایی حرکت کنند. اگر در سطح احساس باقی بماند، اثربخشی لازم را ندارد.

جمشیدیه‌ها گفت: اینکه مناسک از مسیر عادی خود خارج شود و کارکردهایی که داشته است را از دست بدهد، یک تهدید است. کارکردهایی مانند ایجاد وحدت، بقای جامعه، انسجام اجتماعی و... باید تداوم داشته باشد. تهدیدهایی که متوجه مناسک ماست بیشتر فرهنگی است. البته این تهدیدها الان تعیین کننده نیست و ما آینده روشنی را در مورد مناسک در پیش خواهیم داشت.

وی افزود: عاشورا یک نقطه شاخص و یک چراغ روشن و نورانی است که هر کس به آن نزدیک شود اثرات آن را لمس می کند. عاشورا راهگشای بشریت است و در این عصر به ما کمک می کند که در مقابل ظلم بایستیم.

وی در مورد مردمی بودن مناسک عاشورا و دخالت دولتی در آن ادامه داد: در طول تاریخ دولت های شیعه دوره های کوتاهی بر سر کار بوده اند. لذا همیشه شیعیان مغضوب دولت ها بوده اند. بنابراین مردم خود بر این مسائل سرمایه گذاری می کرده اند. حوزه های علمیه هم همیشه به لحاظ اقتصادی مستقل بوده است. این مسئله چیز بسیار خوبی است چون علایق دینی مردم را نشان می دهد. بنابراین نوعی انجام وظیفه دینی است و مردم معتقد نبودند که دولت ها باید این کار را انجام دهند. بعد از انقلاب بین دولت و ملت یک پیوندی به وجود آمد. در زمان شاه بین این دولت و ملت فاصله وجود داشت و جامعه مذهبی ما از پیکره دستگاه اداری جدا بود و مردم هم منتظر نبودند که دولت کمکی در این حوزه بکند. بعد از انقلاب این دو حوزه به هم پیوند خورد. البته باز هم مردم کار خود را انجام دادند و منتظر کمک دولت در این حوزه نبودند. چند سالی بود شهرداری امکاناتی را برای هیئت های مذهبی فراهم می کرد که یکی از اعضای شورای شهر جدید نسبت به آن واکنش نشان داد و آن را رد کرد. باید گفت دولت می تواند در این حیطه کمک کند و امکاناتی فراهم کند که این امر گسترش پیدا کند چون دولت و ملت یک هدف واحد دارند.

این استاد دانشگاه گفت: البته اینکه خود مردم در این مسئله ورود پیدا کنند خیلی بهتر است و صرفاً دولت باید نقش حمایتی و هدایتی بر عهده داشته باشد و می تواند زمینه های بهتری را فراهم کند اما اصل قضیه باید به عهده خود مردم باشد.

وی افزود: هر چقدر مردم در این حوزه ها مستقل از دولت باشند خیلی بهتر است. این مسئله را هم باید به صورت موردی دید و حرف را در ظرف مکانی و زمانی خاص خود مورد ارزیابی قرار داد. اما این مشخص است که اینکه همه مسائل در ضمن مناسک عاشورا بر عهده مردم باشد به خلوص هرچه بیشتر این مناسک کمک می کند.